

УДК 323.2(477)''1950/1980'':930.1

Ведмідь Л.А.

**ПРОБЛЕМИ ОПОЗИЦІЙНОГО РУХУ В УКРАЇНІ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ:
ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІОГРАФІЯ І НАЦІОНАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ**

У статті аналізуються окремі проблемні питання опозиційного руху, розкриття яких впливає на формування та відображення даного явища в історичній пам'яті.

Ключові слова: історична пам'ять, національна пам'ять, історіографія, опозиційний рух, дисидентський рух, дисидент, «самвидав», рух шестидесятників, шестидесятник, правозахисний рух.

Історична пам'ять створюється та передається багатьма каналами, зокрема через: а) вшанування пам'яті; б) навчання в школі; в) живу пам'ять родини; г) медійні репрезентації; д) за допомогою науки і мистецтва.

Запорукою сформованої історичної пам'яті, а часто найважливішим чинником її становлення, є ґрунтовне дослідження події чи історичного сюжету в історіографії. У випадку з опозиційним рухом в Україні це видається особливо справедливим. Пам'ять про опозиційний рух є нечітким і розмитим відображенням в національній історіографії, проте в ній доволі ясно проступають його контури, сильні сторони та недоліки. Тому аналіз української історіографії опозиційного руху в Україні не лише надає можливість окреслити межі наукового осмислення теми, але й дозволяє долучитися до подальшого розуміння формування історичної пам'яті цього явища.

Метою даної статті є аналіз окремих проблемних питань опозиційного руху в Україні другої половини 50-х – середини 80-х років ХХ ст., які по-різному висвітлюються в історіографії та впливають на формування й відображення цієї проблеми в історичній пам'яті.

Щоб з'ясувати, як саме впливають дослідження опозиційного руху на формування національної пам'яті, необхідно дослідити висвітлення даного питання в історіографії. Передусім розглянемо, як у вітчизняній історіографії розкрито деякі питання методоло-

гічного та теоретичного характеру. Зокрема, звернемо увагу на проблеми термінологічного апарату дослідження й розглянемо дефініції «дисидент», «дисидентський рух», «інакомислення», «опозиційний рух», «рух опору» та співвідношення між ними, оскільки питання термінології в історичній літературі є дискусійним, звернемо також увагу на терміни «шістдесятництво» та «шістдесятники».

Спроби здійснити науковий аналіз термінологічного апарату можна вважати одним з перших кроків на шляху формування історичної пам'яті про опозиційний рух. Тож, з'ясуємо визначення таких термінів, як «дисидент», «дисидентство», «дисидентський рух», та їх співвідношення з поняттями «інакомислення», «опозиційний рух», «національно-визвольний рух», «правозахисний рух», «рух опору» тощо.

Серед дослідників найбільш поширеною є характеристика проявів опозиції тоталітарному режиму постсталінської епохи в колишньому Радянському Союзі, в тому числі і в Українській РСР, як «дисидентський рух», «дисидентство». Тому її учасників називають «дисидентами». Це, перш за все, стосується таких дослідників, як Ю. Зайцев, В. Баран, І. Курас, М. Багмет, І. Федьков, Б. Захаров [8, 135–153; 15; 21; 29] та ін. Оскільки поняття «дисидент» вживалося до всіх учасників опозиційного руху, то його часто застосовували як синонім до «опозиціонер», «учасник опозиційного руху» [16, 195–235; 18]. Г. Касьянов, зокрема, вважав за доцільніше для позначення подій 60-х–80-х рр. ХХ ст. вживати термін «рух опору» [23].

Разом з тим Ю. Курносів, аналізуючи дане явище, використовував термін «інакомислячий» [30]. Цей термін він вважає свого роду універсальним і зараховує сюди практично всі прояви незгоди, що мали місце у досліджуваній період: шістдесятництво, дисидентство, рух опору, протесту, демократичний правозахисний і національно-визвольний рух, оскільки, на його переконання, між ними не можна провести чіткого поділу [30, 3, 5].

Як національно-визвольний рух трактують події середини 1950-х – 1980-х років історики А. Русначенко, І. Стасюк [35; 41]. У свою чергу І. Стасюк вживає як синонім до «національно-визвольного» і термін «національно-патріотичний рух» [42]. Ціка-

вою, на наш погляд, є думка Я. Грицака, який вважає за доцільне використовувати термін «дисидентство» по відношенню до виявів відкритого протистояння. Таким чином, термін «дисидент» у нього асоціюється з «правозахисним рухом» та терміном «правозахисник», а протистояння з владою кінця 50-х – середини 60-х років минулого століття він називає «опозиційним рухом» [12, 282–2295].

Питання співвідношення термінів «дисидент» та «інакодумець» аналізується Б. Захаровим. Він переконаний, що інакодумець – це особа, яка «хоче чогось дивного» і випадково вступає в конфлікт з режимом. З цього випливає, що «інакодумець стає дисидентом, якщо він в тій чи іншій формі не погоджується з офіційною точкою зору в будь-якій сфері життя, не приховує своїх поглядів, внаслідок чого вступає з нею в конфлікт». Б. Захаров переконаний, що дисидентство визначається не метою боротьби, а її засобами. Тому до його проявів дослідник зараховує «участь у правозахисних акціях навіть з політичною метою» [20, 3].

Своє бачення стосовно вживання в історичній науці таких термінів, як «опозиція», «дисидентство», «інакомислення», запропонував О. Бажан [1]. Так, під дисидентством він розуміє «сукупність філософських, економічних, політичних, релігійних та культурних течій, які повністю або частково протистоять офіційним доктринам в усіх сферах матеріального та духовного життя суспільства». Саме дисидентство, на його думку, є базою для формування опозиційних рухів. Історик вважає, що дисидентом можна назвати «особу, чії погляди, переконання і дії повністю або частково розходяться з догматами панівної ідеології, реальною практикою правлячого режиму» [1, 30; 2, 526].

Таку точку зору заперечує Б. Захаров, вважаючи, що подібне тлумачення «дисидентства» й «дисидента» можна застосувати до «інакодумства» та «інакодумця». Але ні в якому разі не можна ототожнювати поняття «інакодумець» та «дисидент» [20, 3].

Однак, на нашу думку, визначення понять «дисидентство» та «дисидентський рух», запропоноване істориком О. Бажаном, є найбільш вдалим і виваженим.

Щодо співвідношення між поняттями «дисидентство» та «національно-визвольний рух», то О. Бажан переконаний, що

ототожнювати ці два поняття не можна, оскільки перше є складовою другого [2, 522–525]. Дисидентський рух, на його думку, входив до складу національно-визвольного руху другої половини 1950-х – 1980-х років, а тому до подій зазначеного періоду вважає за доцільне вживати термін «опозиційний рух» [7]. Звідси дослідник робить висновок, що Ю. Курносів, ототожнюючи дисидентський рух з національно-визвольним, збіднює останній, подає його у невластивому вигляді [2, 522].

Інші терміни, що трактуються по-різному в історичній науці, – «шістдесятництво» та «шістдесятники». Дослідник О. Бажан розглядає його як літературно-мистецьку та суспільно-політичну течію в середовищі української інтелектуальної еліти періоду кінця 1950-х – початку 60-х років, появу якої пов'язує з деякою політичною лібералізацією [3, 298]. Г. Касьянов вбачає в ньому покоління інтелігенції, породжене епохою «відлиги», яке уособлювало суспільне явище, течію, рух, духовний феномен [23, 14]. Ю. Курносів розглядає його як один із найпомітніших проявів руху опору, найактивніших виступів проти ідеологічного диктату [30, 81].

Саму назву «шістдесятники» Ю. Курносів пояснює тим, що новий етап боротьби за відродження нації розпочався у духовній сфері саме у 60-х роках ХХ ст. Б. Захаров та Г. Касьянов проводять паралель між шістдесятництвом та рухом поетів-революціонерів 60-х років ХІХ ст. на території Росії [21, 81; 23, 30].

Дослідник Я. Секо пропонує розглядати «шістдесятництво» переважно як культурницький феномен у суспільному житті країни періоду «відлиги», який «відображав тенденцію підтримки демократичних реформаций» [39, 17].

Наступною дискусійною темою в історичній пам'яті про опозиційний рух є визначення течій, які його репрезентують. Дослідники А. Русначенко та О. Бажан виділяють такі напрямки в опозиційному русі: національно орієнтований (який у свою чергу поділяється на самостійницький, національно-культурницький та правозахисний рух), релігійний, рух національних меншин, рух за соціально-економічні права [3, 301; 35]. Хоча в іншій своїй праці згадуваний нами О. Бажан виділяє три напрямки: український національний рух, рух національних меншин та релігійний рух [7].

Б. Захаров виокремлює в дисидентському русі, який він характеризує в цілому як рух за національне визволення, п'ять напрямків: український національний та загальнодемократичний рух, релігійний рух, рух за свободу пересування й рух за соціальні та економічні права [21, 29–54]. Інші виділяють три основні напрямки в дисидентстві: правозахисний або демократичний, релігійний та національно-орієнтований [10, 544–548; 22, 277; 25, 441]. На думку Ю Зайцева, останній, поєднуючи у собі два попередні, й був найпоширенішим в Україні [16, 196–197]. Дослідник В. Прокопчук зараховує до основних течій опозиційного руху в Україні самостійницьку, національно-культурницьку, правозахисний рух та рух за свободу совісті [34, 10]. На думку історика В. Барана, в опозиційних рухах представників неросійських народів не було чіткого поділу. У них домінував один напрямок – національно-патріотичний, навколо якого і об'єднувалися представники різних течій [8, 136].

Тож, і надалі питання напрямків та течій в опозиційному русі в Україні другої половини 50-х – середини 80-х років ХХ ст. в історичній пам'яті залишається відкритим.

Невід'ємною складовою опозиційного руху є «самвидав», який був його інтелектуальним підґрунтям та головною формою існування. Історики приділяють окрему увагу цьому явищу, аналізують його виникнення та розвиток, способи і шляхи поширення самвидаву, аналізують окремі праці [6; 31; 40].

Коротко зупинимось на кількох самвидавчих роботах, які, на нашу думку, без перебільшення презентують в історичній пам'яті український «самвидав» означеного періоду.

У вітчизняній історичній науці досить високо оцінюється праця літератора І. Дзюби – «Інтернаціоналізм чи русифікація?». Його вважають головним документом новітнього національно-демократичного руху, свідченням якісних змін в українському самвидаві [9, 297, 299], першим програмним документом українського дисидентства [4; 12, 285; 32, 478] та центральним твором самвидаву 1960-х років [23, 96].

У 1970-х роках український самвидав поповнився ще одним визначним твором – «Правом жити» Ю. Бадзьо. Серед науковців спостерігається тенденція підвищеного інтересу, як до самої

роботи, так і до постаті її автора. На думку Ю. Курносова, ця праця була символом національної ідеї кінця 1970-х – початку 1980-х років [30, 112]. Г. Касьянов вважає, що дана праця могла стати найвидатнішим твором самвидаву 70-х років [23, 149].

Протягом 1970–1972 рр. в Україні видавався перший нелегальний літературно-публіцистичний і правозахисний журнал – «Український вісник» [44], перші п'ять номерів якого редагував В. Чорновіл, а після його арешту – Є. Пронюк і В. Лісовий.

У журналі публікувалася інформація про порушення прав людини в Україні, про судові й позасудові репресії, про становище українських політв'язнів у в'язницях і таборах та ін. Крім того, на сторінках «Українського вісника» друкувалися публіцистичні статті, документи, художні твори та інші матеріали, що поширювалися в самвидаві.

Опозиційний рух в національній пам'яті асоціюється з цілою низкою підпільних груп та організацій. Серед них ми виділимо: Український національний комітет, Український національний фронт [17; 19; 21, 64; 35, 73–83; 36]. Зазначені організації існували на території Західної України, вважали себе продовжувачами справи ОУН-УПА і домагалися виходу України зі складу СРСР. Одночасно з існуванням груп та організацій вищезазначеного зразка велися пошуки нових методів та форм протистояння. Вони повинні були відрізнятись від ідеології ОУН, а тактика протистояння офіційній політиці влади не повинна була виходити за її межі. Серед організацій, які намагалися діяти саме на таких засадах, дослідники називають Українську робітничо-селянську спілку [24; 35, 92–97].

Окреме місце в історичній пам'яті займає Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод, або ж Українська Гельсінська група – перша опозиційна організація, яка виникла та діяла на легальних засадах, в межах тогочасного законодавства. В історичній науці приділяється увага вивченню та дослідженню діяльності організації, формам та методам її боротьби з владою і навпаки. Особливе місце в рамках дослідження опозиційного руху займає Гельсінська група ще й тому, що її діяльності присвячена ціла низка досліджень [5; 11; 26; 28].

Оскільки історичні події досить часто розглядаються в контексті діяльності окремих діячів, то дослідження учасників опозиційного руху має виключно важливе значення для з'ясування місця, яке займає дана проблема в історичній пам'яті українського народу. Тут слід згадати праці, присвячені окремим діячам опозиційного руху, які асоціюються в національній пам'яті з такими проблемами, як «дисидентство», «опозиційний рух» та «шістдесятництво».

На сьогодні є досить актуальними праці, присвячені дослідженню ролі тої чи іншої особистості в опозиційному русі. Вже в історичній науці є певні напрацювання щодо дослідження постатей В. Чорновола, І. Світличного, В. Стуса та ін. [13; 14; 27; 43].

Протягом останніх шести років в Україні побачило світ два унікальні за своєю суттю видання: «Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР» [33], зокрема та його частина, що присвячена дисидентському руху в Україні, й енциклопедичний довідник «Рух опору в Україні: 1960–1990» [37] під редакцією О. Зінкевича.

Робота над першим виданням здійснювалася Харківською правознавчою групою в рамках міжнародних проектів «Час дисидента» і «Східна Європа – спільна земля» та тривала протягом десяти років. Хронологічно словник охоплює період 1956–1989 рр. та складається зі вступу, в якому описано характерні риси, притаманні дисидентському руху в певній країні, подано біографії дисидентів з описом опозиційної діяльності та наводиться бібліографія, вміщено глосарій, який включає в себе перелік опозиційних організацій, самвидавчої літератури, громадські установи та різні суспільно-політичні явища в тій чи іншій країні.

Інше видання – енциклопедичний довідник «Рух опору в Україні: 1960–1990» – стало можливим завдяки копіткій роботі цілого авторського колективу, до складу якого входили як науковці-дослідники опозиційного руху в Україні, так і безпосередні учасники дисидентського руху. Видання охоплює події, що розгорталися в Україні з початку 1960-х років до проголошення державної незалежності у 1991 р., і висвітлює проблематику, пов'язану з боротьбою за реалізацію національних прав та дотри-

мання прав людини і громадянина. У ньому окреслено феномен шістдесятництва, вітчизняного самвидаву, зародження дисидентського (правозахисного) руху. До енциклопедії включено не тільки біографічні дані деяких учасників опозиційного руху та інформацію про їх твори, самвидавчу літературу та різномовні правозахисні видання, а також бібліографію праць учасників опозиційного руху опору. Тут наведено інформацію про діяльність підпільних груп на території України та організацій, що створювалися у західних країнах та виступали на захист українських політичних в'язнів. Окрему увагу приділено репресіям радянської влади. Цілий ряд статей розкриває діяльність української діаспори та представників інших національностей, які виступали на захист представників правозахисного руху, співпрацювали з ними та передавали український самвидав на Захід.

Таким чином, ми бачимо, що окремі аспекти опозиційного руху в Україні, які були предметом аналізу даної статті, по-різному висвітлені в історіографії, що безпосередньо впливає на формування національної пам'яті.

Однак, незважаючи на наявність у вітчизняній науці низки праць, національна пам'ять про опозиційний рух все ще залишається неформованою, перебуваючи на стадії становлення. Йому ще належить зайняти своє місце в національній пам'яті українського народу.

Список використаних джерел

1. *Бажан О.* Дисидентство в УРСР: спроба дефініції / О. Бажан // Магістеріум. Історичні студії / Національний університет «Киево-Могилянська академія». – 2001. – Вип. 7. – С. 27–31.

2. *Бажан О.* Дослідження проблем дисидентського руху в Україні в сучасній зарубіжній та вітчизняній історіографії / О. Бажан // З архівів ВУЧК - ГПУ - НКВД - КГБ. – 2001. – № 2. – С. 520–529.

3. *Бажан О.* Методологічні проблеми у вивченні історії дисидентського руху в Україні в другій половині 1950–1980-х років / О. Бажан // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – Вип. 8. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – С. 296–303.

4. *Бажан О.* Посіяв бурю... (До 30-річчя з дня виходу в світ праці І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?») / О.Бажан // Слово і час. – 1995. – № 11–12. – С. 37–41.

5. *Бажан О.* Роль Української Гельсінської групи в консолідації опозиційного руху в 70-х рр. в Україні / О. Бажан // Четвертий Міжнародний конгрес українців. Одеса, 26–29 серпня 1999 р. Доповіді та повідомлення. Історія / Міжнародна асоціація українців, Українське історичне товариство. – Одеса; Київ; Львів, 1999. – Ч. 2: XX століття / С. Кульчицький, В. Даниленко (відп. ред.). – С. 558–562.

6. *Бажан О.Г.* «Самвидав» як засіб поширення об'єктивної інформації про Україну в 60–80-х роках / О.Г. Бажан // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 1998. – № 1/2. – С. 357–364.

7. *Бажан О.Г., Данилюк Ю.З.* Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр.) / НАН України. Інститут історії України. – К.: Рідний край, – К., 2000. – 616 с.

8. *Баран В.* Україна 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи / НАН України; Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 1996. – 448 с.

9. *Баран В.К.* Україна: повітря історія (1945–1991 рр.) / НАН України; Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича. – Львів, 2003. – 667 с.

10. *Бойко О.Д.* Історія України: Посібник. – К.: «Академвидав», 2004. – 656 с.

11. *Ведмідь Л.А.* Українська Гельсінська група: історіографічний огляд / Наук. ред. проф. Г.Д. Казьмирчук. – К.: Поліграф Центр. – 2005. – 22 с.

12. *Грицак Я.Й.* Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX–XX століття: Навч. посібник для учнів гуманітарних гімназій, ліцеїв, студ. іст. фак. вищ. навч. закладів, вчителів – К.: Генеза, 1996. – 360 с.

13. *Деревінський Василь.* В'ячеслав Чорновіл. Нарис портрета політика: Монографія / Василь Деревінський. – Тернопіль: Джура, 2011. – 224 с.

14. *Дребот Н.* Формування В'ячеслава Чорновола як громадського діяча / Н. Дребот // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М.М. Алексієвця. – Тернопіль: Вид-во НТПУ ім. В. Гнатюка. – 2005. – Вип. 3. – С. 114–117.

15. *Зайцев Ю.* Дисиденти // Молодь України. – 1995. – 21, 23, 24, 28, 30 березня; 4, 6, 11 квітня.

16. *Зайцев Ю.* Дисиденти: опозиційний рух 60–80-х років / Ю. Зайцев // Сторінки історії України XX століття: Посібник для вчителя. / За ред. С.В. Кульчицького; Упоряд.: В.П. Шевчук, А.А. Чуб, Н.А. Дегтярєва. – К.: Освіта, 1992. – С. 195–235.

17. *Зайцев Ю.* Ті, що не мовчали / Ю. Зайцев // Львівщина: Історико-культурні та краєзнавчі париси / Юрій Бірюльов (упоряд. та відп. ред.). – Львів: Центр Європи, 1998. – С. 325–354.

18. *Зайцев Ю.* У тенетах тоталітаризму (історія опозиційного руху 60–80-х рр.) // Армія України. – 1994. – 16, 17, 23, 24, 27, 30, 31 серпня; 3, 6, 7, 13, 14, 17, 20 вересня.

19. *Зайцев Ю.* Український національний фронт у русі опору 60-х років / Ю. Зайцев // Воля і Батьківщина. – 1995. – № 1. – С. 5–22.

20. *Захаров Б.* Історія і дисиденти / Б. Захаров // Культура, людина і право: Бюлетень / Гуманітарна студія «Хвиля»; Б. Захаров (ред.). – 2002. – № 3 (6) жовтень. – С. 1–4.

21. *Захаров Б.* Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987) / Харківська правозахисна група. – Харків: Фоліо, 2003. – 144 с.

22. Історія України: Навчальний посібник / Скрипник М.О. Домбровська Л.Ф. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 367 с.

23. *Касьянов Г.* Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–1980-х рр. – К.: Либідь, 1994. – 221 с.

24. *Касьянов Г.* «Справа юристів» та інші: зворотний бік відлиги / Г. Касьянов // Визвольний шлях. – 1993. – № 12. – С. 149–155.

25. *Кормич Л.Л., Багацький В.В.* Дисидентський рух в Україні у 60–80-х роках // Історія України від найдавніших часів і до 2000 р. Навч. посібник. – Харків: Одиссей, 2000. – С. 436–443.

26. *Кривдіна І.Б.* Гельсінський рух і його вплив на національно-політичні процеси в Україні (1976–початок 90-х років): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – О., 2001. – 161 с.

27. *Кривдіна І.Б.* Еволюція світоглядних позицій В'ячеслава Чорновола / І.Б. Кривдіна // Інтелігенція і влада. Збірник наукових праць / Одеський національний політехнічний університет. – О., 2007. – Вип. 9. – С. 210–220.

28. *Кривдіна І.Б.* Програмові засади та організаційні форми існування гельсінського руху в Україні / І.Б. Кривдіна // Інтелігенція і влада. Збірник наукових праць / Одеський національний політехнічний університет. – О., 2010. – Вип. 19. – С. 68–76.

29. *Курас І., Багмет М., Федьков І.* Дисидентський рух 1960–80-х років в Україні. – К: Основи, 1994. – 102 с.

30. *Курносів Ю.* Інакомислення в Україні (60-ті – перша половина 80-х років ХХ ст.) / НАН України; Інститут історії України. – К., 1994. – 221 с.

31. *Лис С.В.* Слово поза цензурою: Самвидав як феномен культури суспільно-політичної думки 1960-х – 1980-х полків (Західна Україна). Монографія. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2008. – 76 с.

32. *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе. В 2 т. / Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. – К.: Основи, 1994. – Т. 2. – 573 с.

33. Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР. – Т. 1. Україна. – Частина 1. – Харків: Права людини, 2006. – 516 с; Частина 2. – 504 с.

34. *Прокопчук В.* Демократичні витоки українського правозахисного руху (кінець 50-х – перша половина 70-х рр.) / В. Прокопчук // Науковий вісник ВДУ. Серія Історія. – 1997. – № 3. – С. 9–12.

35. *Русначенко А.* Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х рр. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 1998. – 720 с.

36. *Русначенко А.* Український національний фронт – підпільна група 1960-х років / А. Русначенко // Український історичний журнал. – 1997. – № 4. – С. 81–94.

37. Рух опору в Україні: 1960–1990. Енциклопедичний довідник / Передм. Осипа Зінкевича, Олеся Обертаса. – К.: Смолоскип, 2010. – 804 с.

38. *Секо Я.* Іван Світличний в русі шістдесятників / Я. Секо // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М.М. Алексівця. – Тернопіль: Вид-во НТПУ ім. В. Гнатюка. – 2010. – Вип. 1. – С. 155–163.

39. *Секо Я.* Шістдесятники і віднайдення «українського проекту» / Я. Секо // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М.М. Алексівця. – Тернопіль: Вид-во НТПУ ім. В. Гнатюка. – 2006. – Вип. 2. – С. 17–27.

40. *Стасюк І.М.* «Самвидав» в українському національному русі 1960 – 1970-х років / І.М. Стасюк // Вісник національного університету «Львівська політехніка». – Львів, 2000. – № 408. – С. 122–126.

41. *Стасюк І.М.* Український національно-визвольний рух в умовах хрущовсько-брежнєвського правління: порівняльна характеристика / І.М. Стасюк // Вісник державного університету «Львівська політехніка». Держава та армія. – Львів: Вид-во ДУ «Львівська політехніка», 1999. – № 377. – С. 189–199.

42. *Стасюк І.Б.* Український національно-патріотичний рух в УРСР (середина 1950-х – кінець 1980-х рр.): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Національний ун-т «Львівська політехніка». – Львів, 2002. – 226 с.

43. *Стросяк О.* Василь Стус у шістдесятницькому русі / О. Стросяк // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. Тернопільський національний педагогіч-

ний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль. – 2009. – Вип. 2. – С. 223–229.

44. Український вісник. – 1970–1972. – № 1–6.

Ведмидь Л.А. Проблемы оппозиционного движения в Украине во второй половине XX века: отечественная историография и национальная память

В статье анализируются отдельные проблемные вопросы оппозиционного движения, раскрытие которых влияет на формирование и отображение данного явления в исторической памяти.

Ключевые слова: историческая память, национальная память, историография, оппозиционное движение, диссидентское движение, диссидент, «самиздат», движение шестидесятников, шестидесятник, правозащитное движение.

Vedmid', L.A. Problems of opposition movement in Ukraine in the second half of XX age: domestic historiography and national memory

In the article analyse separate problem questions opposition movement, openings of which influence on forming and reflection of this phenomenon in historical memory.

Key words: historical memory, national memory, historiography, opposition movement, dissident movement, dissident, «samizdat», sixties movement, man of the sixties, human rights movement.